

## **Heda Festini**

Tizianova 35, HR–51000 Rijeka  
heda.festini@ri.t-com.hr

# **Slobodno vrijeme i rekreativni šport**

### **Sažetak**

*Izvorno značenje termina 'šport': olimpirizam i elitni šport (analitički i kontinentalni pristup, McNamee, 2008) – u nas 1967. god. V. Janković.*

*Kriza športa – problem granica, šport nije više autonoman a niti zdrav, urušenost etike je vezana uz bespošteditnost ekonomskog tržišta.*

### *Rješenje:*

- *priziv na izjednačavanje moralnih normi u svim sektorima (prijedlog američkih filozofa športa);*
- *reguliranje slobodnog ekonomskog tržišta uvjet je da slobodno vrijeme i šport dobiju šansu da postanu rekreacija, tj. snaženje fizičkih silnica i obnova psiholoških zaliha, a ne ubilačka masovna histerija.*

### **Ključne riječi**

olimpizam, elitizam, kriza morala, kaotično tržište

Svakako da su i ti problemi od interesa za filozofiju, jer zadiru u srž njezine danas najistaknutije problematike koju obuhvaća etika, a datiraju od sedamdesetih godina prošlog stoljeća.

Etimološki gledano, termin 'šport' ima značenje djelovanja u slobodno vrijeme, jer se još u srednjem vijeku u engleskom jeziku koristila skraćunica od 'desport' ili 'disport' što potječe od starofrancuskoga 'desporter' s doslovnim značenjem – odmaknuti se od rada. Smatra se da ta riječ znači rekreaciju i zabavu u cilju nalaženja zadovoljstva i veselja, što potiče velikodušje.<sup>1</sup>

U teorijskom pristupu toj problematici polazi se od, s jedne strane grčke i rimske povijesti atletike, s druge strane od odgojnog športa u Velikoj Britaniji, da bi se u tumačenju danas dospjelo do jasnog razlikovanja dvaju osnovnih pristupa – analitičkoga i kontinentalnoga.

Analitičari su se pobrinuli za osiguranje konceptualnog aparata na tom polju koji treba prethoditi empirijskom istraživanju. Platon i Aristotel su to isto zahtijevali, a analitičkoj filozofiji u našem vremenu trebalo je oko dvadeset godina da to razbistri. Osobito je izazvala polemiku Wittgensteinova koncepcija o igrama koju je pokušao sasvim obezvrijediti još 1967. godine B. Suit.<sup>2</sup>

<sup>1</sup> 'The Concept of a Sport', Webster Dictionary, s. v. 'sport'. Dostupno na: <http://www.merriam-webster.com/online>. Pristup: 13. rujna 2008.

<sup>2</sup> Poznato je da Wittgenstein tumači oblikovanje igara kao 'obiteljske sličnosti', no o tome valja napisati posebni članak.

Pravo proučavanje športa pojavilo se tek 1972. g. i to u okviru Američke filozofske asocijacije (APA), zaslugom Warrena Fraleigha i Paula Weissa (1969.) otkada je aktivnost Društva i časopisa te branše sve intenzivnija.<sup>3</sup>

U Njemačkoj se ustanovilo društvo za športsku znanost čak od 1970. godine, u Japanu 1978. godine, a 2002. u Engleskoj i u Kanadi. Na svojem jeziku u sklopu filozofije odgoja počelo se objavljivati športske teme u Njemačkoj, Japanu, Engleskoj, Kanadi, Češkoj, Mađarskoj i Poljskoj, a ove godine i u Sloveniji. U nas se još 1967. pojavila knjiga o tom problemu zadarskog pedagoga V. Jankovića, no o tome će biti riječi kasnije. U zemljama sovjetskog utjecaja to se pitanje javlja kao filozofija fizičke kulture.

Može se reći da se pomalo uvriježila filozofija športa kao važna pod-disciplina filozofije, naravno najprije u Americi.

Treba istaknuti da od 1990. godine etika športa u filozofiji športa postaje dominantnom temom, no nju je također potaknuo još Fraleigh (1984.) istaknuvši veze dužnosti natjecatelja i trenera. Problem *fair play*a u doba proširenja primijenjene etike imao je veliki utjecaj u Velikoj Britaniji što je uveličalo važnost etike u športu. McNamee (2007.) smatrao je da je 1994. godine došlo do zaokreta prema etici športa pod utjecajem MacIntyreovog djela *After Virtue* i to naročito u svezi *fair play*a. To je bilo vrijeme proširenja primijenjene etike pa je bilo zapravo sasvim prirodno što je on objavio, zajedno s J. Perryem *Ethics and Sport* (1998.), djelo koje je imalo znatan utjecaj u Velikoj Britaniji. No, ta pitanja nisu nastala u nekom praznom prostoru, nego su se povezivala s filozofijom tijela, filozofijom akcije, s epistemologijom, ekonomijom i politikom, pa i s ontologijom. U tom smislu se najavilo tromjesečno objavljivanje spomenutog američkog časopisa, pa je McNamee navijestio da će u 2008. godini objaviti napis u svezi s tom temom, a slični navod imamo i za 2009. godinu (Eichberg). Očito da zanimanje za te probleme ne jenjava što pokazuje i prihvaćena prijava Heather Read, u kontingentu američkih izlaganja, u sklopu ovogodišnjeg Svjetskog kongresa filozofije (srpanj-rujan, Seul) pod naslovom »Olympic Epistemology: the Athletic Roots of Philosophical Reasoning«.

Kontinentalna filozofija športa najviše se razvila u sklopu pedagogije, što je i naš slučaj.

V. Janković je 1967. godine svojom knjigom<sup>4</sup> postavio temelje za jednu novu pedagošku granu, pedagogiju slobodnog vremena. On ponajprije napominje da je slobodno vrijeme pojava visoke proizvodnosti rada, ali koja je odmah otvorila dvije oprečne mogućnosti – produbljivanje ljudske otuđenosti ili odmak od nje.<sup>5</sup> Nadalje je smatrao da je ta pojava izazvala veliku pažnju, a prvi ju je u takvom smislu uočio K. Marx. U nas su to zamijetili već pedagog Poljak i sam Janković 1955. i 1966. godine, što se odrazilo na uvođenje slobodnih aktivnosti u škole te organiziranjem sekcije pedagogije slobodnog vremena 1963. godine da bi se inicirao kulturni način provođenja slobodnog vremena (579).

Janković se služi sociološkim pristupima tog vremena navedenom problemu pa zato najprije posvećuje pažnju Marxovom prilazu. Tako tvrdi kako je Marx smatrao rad neotuđivim i jedino stvaralačkim, pa koliko je stvaralački u dokolici, toliko je zapravo slobodan izvan dokolice. Janković je svrstao sociološke pristupe u pet pravaca, a priklonio se onome J. Dumazdiera i R. Supeka. Smatra da slobodno vrijeme ima tri funkcije (Dumazdier): odmor, razonodu i razvoj osobnosti. Slobodno vrijeme u sebi sadrži veliki potencijal koji on eksplicira preko šest čimbenika koji se zapravo trebaju institucionalizirati (580). Slobodno vrijeme utječe: 1) na zdravlje i pravilan

fizički razvitak, 2) na intelektualni odgoj, 3) na umjetnički odgoj, 4) na radni i tehnički odgoj, 5) na društveno-moralni vid pedagoške prakse, 6) na socijalizaciju osobe, pa zaključuje da je slobodno vrijeme dominantna pedagoška kategorija.<sup>6</sup>

U svojem VI poglavlju autor dolazi do tumačenja devet načela korištenja slobodnog vremena, među kojima posebno ističemo načelo amaterizma,<sup>7</sup> jer se dotiče i športa kao važnog medija u kojem se odvija slobodno vrijeme. U tu svrhu Janković je osobito naglasio potrebu izgradnje prikladnih objekata za provođenje slobodnog vremena bez kojih su antidruštveni izgredi sasvim normalna i neizbježiva pojava. On posebno naglašava urgentnost takvog zbrišnjavanja bez čega doista radna sedmica postaje teret, a nedjelja najdosadniji dan u tjednu (580).

Šteta što Janković, unatoč dovoljnim pokazateljima, nije došao do nedvosmislenog pridruživanja športa slobodnom vremenu i njihovom definiranju kao rekreacije, tj. kulture i fizičke kulture u smislu snaženja fizičkih silnica i poticanja na obnovu psihičkih pričuva čega bi bio rezultat jačanje osobina ili pojavljivanje novih. Takve bi osobine valjalo prepoznati, a on je slutio na koji način – istraživanjima sociologije, psihologije i pedagogije slobodnog vremena. Da je to danas postalo neizbježno, dovoljno je jednostavno pratiti isprazne načine korištenja slobodnog vremena. Ima puno primjera kako mnogima teče prazno vrijeme, ženama, muškarcima ili cijelim obiteljima: žene to čine prateći razne radio i tv emisije ili napise u žutom tisku koji se bave efemernim zgodama raznovrsnih zvijezda i zvjezdica, davanjem životnih savjeta koje imaju okus gledišta znatno ranijih stoljeća; to isto čine muškarci odajući se praiskonskoj strasti koju utjelovljuje nogomet i u tom smislu tempirane emisije, a cijela porodica predajući se duševno prizemnim emisijama kao što su 'Big brother', 'Operacija Trijumf' i sl., ili odlazeći u tzv. 'shopping' centre gdje potrate veći dio vremena vikenda.

Kada su analitički filozofi športa ispitali kategorizaciju termina koji se koriste na tom području, odmah se nametnula razlika između olimpizma i elitizma. Olimpizam se od početka zalagao za zdravlje, za nesebično sudjelovanje u igrama (P. de Coubertin) koje uključuje ravnopravnu borbu (*fair play*), a glavna je bila težnja da se bude najbolji u zajednici. Deviza kojom se danas izražava glavno obilježje elitističkog športa nije više: važno je sudjelovati, nego je jedino važno pobijediti pa je glavni termin elitizma – beskompromisna borba za djelotvornost pod svaku cijenu, pa i pod cijenu zdravlja (što pokazuju česta uporaba dopinga i ekstremno treniranje koje već u dvadesetak športova dosiže ljudske granice). Postajalo je sve očitijim da su ranije zadovoljeni parametri

3

Warren Fraleigh napisao je knjigu *A philosophic Inquiry* i otada nastaje velika aktivnost Društva u tom pogledu. Od 1973. počinju redovne sjednice svake godine, od 1974. g. objavljuje se *Journal for the Philosophy of Sport*. Od 1988. do 1995. skupno se objavljuju najbolji članci o problemu športa. Podaci o tome: R. Scott Kretchmar, »Practical Philosophy of Sport«, *Human Kinetics Pub.* 1. ed. 1994; M. McNamee, »Sport, Ethics and Philosophy, Context History, Prospects«, *Sport, Ethics and Philosophy*, vol. 1, No. 1, April 2007.

4

V. Janković, *Slobodno vrijeme u suvremenoj pedagoškoj teoriji i praksi*, Pedagoško-književni zbor, Zagreb 1967.

5

Vidjeti H. Festini, »Dr. Janković: *Slobodno vrijeme u suvremenoj pedagoškoj teoriji i praksi*, Pedagoško-književni zbor, Zagreb 1967«, *Zadarska revija*, 16/1967, br. 6, str. 578.

6

V. Janković, op. cit., str. 36–37.

7

H. Festini, op. cit., str. 579.

u športu – veselje, zdravlje, kulturna vrijednost, moral, vrijednost društvene zajednice, a osobito zdravlje i etičke vrijednosti, postajali sve problematičnijima (Hoberman, 1992.). Breivik je ustanovio (1973., 1987.) da što su ljudske mogućnosti bliže granici, zdravstveni problemi slijede rast algoritamski.<sup>8</sup> U britanskom športu 19. stoljeća mislilo se da šport čovjeka razvija ne samo fizički nego da učvršćuje i njegov moralni karakter te potiče vrline, a danas je krajnji utilitarizam sve to izmijenio. Nameće se pitanje: ako elitni šport nema za cilj razvoj vrlina, u što se pretvara? Očito se degradira na puku zabavu. Prema Breiviku iz mnogih studija proizlazi da šport nije autonomna ustanova pa zato nije ni zdrava organizacija. Naročito je to uočljivo na elitnoj razini, jer ga iskorištavaju razne društvene ustanove, kao što su tržište, biznis, mediji, pa i odgoj te politika (Morgan, 1994.). Moderni elitni šport ovisi o čitavom sustavu koji obuhvaća atletu, trenera, liječnika, čitav personal poduprt znanstvenom tehnologijom, vođama, organizacijom, sponzorima, marketingom, ljudima medija, novinarima, publikom, ‘fanovima’. Breivik zanimljivo ustanovljuje da se na svim poljima okrenutim prema atletici vodi borba što znači da ako se hoće polučiti uspjeh, onda se ne treba usmjeriti na atletu. Zato se događa da on sve manje uspijeva upravljati svojim životom i često postaje samo pasivnim promatračem vlastite karijere.

Kao što je atleta pion u rukama takve mašinerije, zapravo se i samim športom manipulira – među športovima se podržava neravnopravnost, npr. nogomet se favorizira (zbog njegove velike manipulativne moći), u atletici nema ravnopravnosti, jer je minorizirana najsloženija i najteža disciplina – desetboj (razlog je isti, nema manipulativnu snagu da bi se pridobile mase, jer svojom dugotrajnošću stvara dosadu). Zato nije čudo da se 1996. godine na Olimpijadi u Atlanti govorkalo da je pobijedila Coca-Cola i CNN koji tamo imaju svoje sjedište, a ne sam šport.

Treba istaći, kao osnovnu, najdublju i najbolniju razliku između negdašnjeg olimpizma i današnjeg elitizma, da se barbarstvo danas u svjetskim razmjerima produbilo. U doba grčkih olimpijada bili su zabranjeni ratovi, a danas, u vrijeme najnovije Olimpijade 2008. godine, nesmetano vode ratove mali, ali nažalost i veliki narodi (ponovno se vraća barbarstvu drskom težnjom da se bude ekonomski i politički ‘государь’, a neki su tome, kao što znamo, nadjenuli zloguko ime – imperijalizam).

No, što je još tragičnije, nasilnički agonizam itekako je prisutan u neelitističkom športu, u športu koji je toliko neophodan u školama. Djecu se nagoni da postizu maksimalne rezultate te se pri tome potiče mržnja prema suparniku. Ne treba se nakon toga čuditi da navijači koji se regrutiraju iz tih redova izgube svaku mjeru prisustvujući velikim natjecanjima, da se pretvaraju u masu zlikovaca i vjernih nacističkih sljedbenika. Već se previše nagomilalo primjera sa nogometnih stadiona da bi bilo potrebno imenovati određeni događaj.

Nije, stoga, nimalo čudno da je u športu, kao i drugdje, nastala kriza morala, na što lijepo upućuje već sam naslov najnovije McNameejeve knjige *Sports, Virtues, Morality Plays* (2008.). Pokušavalo se još od 1989. (Loland) ukazivati na to da liberalno nasljedstvo športa baš sasvim ne odgovara i da ga treba poboljšati, mislilo se, provjerenim normama i pravilima. Breivik je smatrao da moderni elitni šport treba razmatrati iz zaleđa ideje o sustavnom napretku na osnovi čega se nameće potreba za jednom novom elitom koja će odrediti razinu etičke tolerancije u elitnom športu. On bi očigledni moralni pad elite riješio razvojem sektorizirane ili zajedničke etike na svim sektorima života. Dakako da se može pitati je li moguće da se u elitnom športu razvije posebni moral preko kombinacije raznih utjecajnih čimbenika, uključivši onaj medi-

ja i masovne histerije. Ako se pita što se može pronaći u teoretičara športa, odgovor bi bio: izgleda da bi to moglo biti slabo vjerojatno, naravno, ako se moralnost shvaća standardno kao polje koje se regulira ljudskom međuakcijom i obveznošću prema drugima. Čini se da se nameće rasprava o etici u zoni tolerancije. A što se tiče dosizanja granica ljudskih mogućnosti, misli se da bi u takvim slučajevima došlo do pojave novih športova, odnosno do nekih preusmjerenja. To bi opet značilo da se otvara ista degradacija športa.

Svakako da se mnoge zamjedbe navedenih teoretičara mogu prihvatiti. Prije svega treba poći od holističkog shvaćanja odnosa duh-tijelo<sup>9</sup> pa se na tu ontološku pretpostavku mogu nadovezati sva ostala relevantna razmatranja. Bez pretenzije da budemo disciplinarno ni problemski iscrpni možemo sugerirati nekoliko upozorenja.

Moglo bi se pitati kome se može uputiti apel da se pridržava etičkih vrijednosti u športu. Ako se odgovori da je to društvena zajednica, javljaju se nova pitanja: tko i što može u tom smislu nešto napraviti, na kraju krajeva, koja je to uopće zajednica – što nju ustanovljuje?! Ako se kaže da su to športsko-ekonomske instance, odmah se javlja pitanje koga je briga za etičke vrijednosti kada se dogovaraju milijunske svote u angažiranju nekih športaša (u angažiranju njihovih nogu, ruku i slično)? Ako se kaže da je to država, javlja se pitanje koja država – ona koja povlađuje svim silama ekonomskom liberalizmu u onom najnegativnijem smislu (J. Dewey je mislio o sasvim drugom novom liberalizmu)<sup>10</sup> ili je to država koja pokušava unijeti nekakav red u liberalnom tržište, jer bi na taj način, *eo ipso*, onemogućavala da šport bude na slobodnom tržištu?

8

Bogati su podacima: R. S. Kretchmar, »Practical Philosophy of Sport«, 1994, op. cit., p. 261; G. Breivik, »Limits to Growth in Elite Sport – Some Ethical Considerations«, The PAIDEIA Archive. Dostupno na: <http://www.bu.edu/wcp/Papers/Spor/SporBrei.htm>. Pristup: 12. veljače 2008.; M. McNamee, »Sport, Ethics and Philosophy, Context, History, Prospects«, op. cit., pp. 1–4.

9

Holizam u problematici *mind-body* treba upućivati na međupovezanost tijela i duha. No ne radi se o jednosmjernom redukcionizmu niti o tumačenju tijela kao zbira dijelova. Radi se o fizičko-kemijsko-fiziološkim procesima tijela kao jednoj funkcionalnoj razini i o psihičkoj razini. To su dvije razvojne razine, a tjelesna je u svakom slučaju izvorna. Međuveza se sastoji djelomice iz uzajamnih utjecaja, dijelom iz jačeg utjecaja materijalnog supstrata (neke prometne nesreće su otkrile da su određene psihičke funkcije potpuno izgubljene uništenjem odgovarajućeg dijela mozga) ili utjecajem psihičkih procesa (neke emocije mogu izazvati fizičku bolest). Prema tome, nije moguća potpuna redukcija na materiju ili samo na duh. Putnam je svojevremeno zastupao računalni funkcionalizam (materijalistička identitetska teorija), ali je 1988. godine to opovrgao (*Representation and Reality*). Mnogi poznati filozofi su holisti, kao Quine, Davidson, Dennett, no novi holizam, holomaterijalistički holizam (više razine su nastale iz

niže) danas je mnogo prošireniji (M. A. Kozlev, 1999, dostupno na: <http://www.kheper.net/topics/worldviews/holism.htm>, pristup 9. lipnja 2008., str. 3; također Cara Katrina, »On the Continuum of Self – Matter and Mind«, J. L. Wells, dostupno na: <http://www.bella-online.com/articles/art43437.asp>, pristup: 9. lipnja 2008., str. 1–2). Uloga športa vrlo je dobar primjer najproduktivnijeg holizma, ona ukazuje baš na međusobni utjecaj tjelesnog i psihičkog.

10

Novi liberalizam koji se danas tako pobožno spominje, zapravo je po svim svojim obilježjima rani liberalizam koji su podvrgnuli kritici još T. H. Green (1886.) i H. Kelsen (1933.), tj. nasilnički liberalizam kapitalizma koji se danas opet javio ali u potenciranom obliku u svojoj globalnoj pretenziji. Dewey je u svojoj knjižici *Liberalism and Action* (1935.) odgovorio na tadašnja pitanja, ali i upite našeg vremena. Jedan novi liberalizam treba se najprije baviti odgojem kojim se utječe na navike uma i karaktera te moralne obrasce (vidjeti H. Festini, »Pogovor« u: J. Dewey, *Liberalizam i društvena akcija*, KruZak, Zagreb 2004., str. 95). Zato je inteligencija glavna snaga u rješavanju odnosa pojedinca, društva, ustanova i države (96). Deweyeva knjiga kazuje da je zadatak inteligencije pokrenuti pozitivnu aktualizaciju ideje demokracije i liberalizma (97).

Moralno ponašanje nije naprosto prirodno dano, ali nije nužno ni određeno na neki neopoziv način po nekim unutrašnjim ili vanjskim uzrocima. Da bi se uopće omogućilo moralno ponašanje potrebno je ispunjenje nekih uvjeta (upravo je osnovni preduvjet sređeno ekonomsko tržište). U takvim slučajevima pojedincima i skupinama otvara se mogućnost da se moralnom ponašanju uče (npr. prvi stupanj učenja je imitacija bližnjih), da se izgrađuju samoodgojem i da ustraju u njemu navikavanjem. Ukoliko se tržište ne uspijeva na neki način uravnotežiti nego ono ostane tzv. slobodno tržište, a to je sadržano u njegovoj devizi – zakon ponude i potražnje – tada se produbljuje odnos koji je sam po sebi kaotičan i izložen svakojakim slučajnostima a danas, očigledno, u službi perfidnih kalkulacija pojedinih grupa koje na taj način zapravo uspijevaju bestidno njime manipulirati, i u tom slučaju je manja mogućnost uspješnije borbe za moralne odnose u svemu pa i u športu.

Ako prihvaćamo kako je očigledno da etički zahtjevi na bezgranično ekonomski razulareno tržište športskih zajednica i pojedinaca ovise od tzv. slobodnog ekonomskog tržišta koje ne poznaje etiku *par excellence*, onda je jedini način da se tom beskompromisnom ekonomskom tržištu, uništavaču čitavih zajednica i uzurpatoru bezuvjetne vlasti nad športom, suprotstavi.

Na pitanje tko to može, jedini je mogući odgovor (barem za sada) zajednica, tj. država ili drugim riječima – državni kapitalizam. No, svojevrmeno je Leninjin ustanovio da je državni kapitalizam predvorje socijalizma!

Što sad!?

#### Heda Festini

### Leisure Time and Recreational Sports

#### **Abstract**

*The original meaning of the term 'sport', olympism and elite sports is retrieved (an analytic and continental approach, McNamee, 2008) and in Croatia V. Janković, 1967.*

*The crisis of sports is due to problems of boundaries, sports are no longer autonomous, and they are not healthy. Crumbling sports ethics is conditioned by the mercilessness of economic markets.*

#### *Solutions:*

- *a call for an alignment of moral norms in all sectors of society;*
- *the regulation of free economic markets is a condition for the possibility of sports' becoming recreational, that is, for sports to help gain physical strength and psychic energy, rather than producing a dangerous mass hysteria.*

#### **Key words**

olympism, elitism, crisis of morals, chaotic market